

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉS A NEVELÉSTUDOMÁNY

Kelemen Elemér

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum

Az Akadémia és a neveléstudomány kapcsolatának tárgyszerű regisztrálására törekvő krónikás két dilemmával szembesül. Az egyik inkább elméleti jellegű: mit érthet neveléstudományon, a terminus történetileg is változó tudományos értelmében, s hol vonhatja meg témájának határait – részint a pedagógiai gyakorlatból átszüremkedett s olykor akadémiai rangra emelt pragmatizmus, részint az elasztikusan változó határ- és társtudományok keretei, s főképpen az Akadémia történetileg kialakult és kanonizált tudományrendszertani kategóriái között. A tájékozódáshoz, sajnos, hiányzik a megbízható elmélet-történeti háttér, a magyar neveléstudomány korszerű és átfogó története. Azt azonban már most előrebocsáthatjuk, hogy ez többé-kevésbé kívül esik a Magyar Tudományos Akadémia történetén, s kettejük változó kapcsolata a párhuzamos életrajz találkozásainak sajátos és aktuális tanulságokkal is szolgáló metszete.

A másik dilemma gyakorlati: kit tekinthetünk az MTA egykor volt tagjai közül a „neveléstudomány” képviselőjének. Hiszen az akadémikusok között kezdettől fogva nagy számban található – hivatásukat, foglalkozásukat tekintve – gyakorló pedagógusokat, akik középiskolai, akadémiai vagy egyetemi katedrájukról más tudományágak művelőiként nyerték el az akadémiai tagságot, még ha esetleg – olykor magas színvonalon – neveléstudománnyal is foglalkoztak. Nem kevés azoknak a száma sem, akik más művészeti vagy tudományterület szakembereként találkoztak elméleti szinten is – netán egy-egy akadémiai pályamunka vagy felolvasás keretében – a nevelés kérdéseivel, mint ahogy számos neveléstudós akadt, aki más irányú (bölcseleti, esztétikai stb.) kutatási és publikációs eredményeivel érdemelte ki az akadémiai tagságot. Végül is azokat követtük megkülönböztetett figyelemmel, beismerve megközelítésmódunk bizonyos fokig önkényes jellegét, akik a neveléstudománnyal hivatásszerűen foglalkozva ezen a szakterületen nyerték el levelező, rendes vagy tiszteleti tagságukat és az akadémiai keretek között is elsősorban ezirányú tevékenységük volt a meghatározó vagy a jellemző. Ugyanakkor, mint ahogyan már utaltunk rá, igen terjedelmes azoknak a szaktekintélyeknek a listája, akik – különböző okokból – korukban nem találtattak méltónak az akadémiai babérszorúra. Az ő nevüket, munkásságukat – esetenként pusztán a kontraszt kedvéért – ugyancsak szükségesnek tartjuk megemlíteni.

Bár áttekintésünk a két világháború közötti időszakra korlátozott, két okból is tanulságos lehet az előzmények, illetve az epilógus, az 1945 utáni „végjáték” vázlatos felidézése. Egyrészt a mesterséges korszakhatárok és az emberi életkorok természetes di-

vergeniája miatt, hiszen voltak több korszakon átívelő életpályák (e tekintetben *Kornis Gyula* a legpregnansabb példa). Másrészt így válhat igazán érzékelhetővé az a redukciós folyamat, amelynek sajnálatos eredményeképpen – főleg a reformkori kezdetekhez képest – fokozatosan kiszorult – kirekesztődött? – az „akadémiai tudományok” köréből a neveléstudomány. Igaz, ebben kétségtelenül szerepet játszott az a *Glatz Ferenc* (1992) előadásában bemutatott – „művelődéspolitikai súlypont-áthelyeződés” is, aminek következtében az állam érdeklődése az oktatásról egyre inkább a tudományok és a tudomány-szervezés kérdései felé fordul, miközben ezen oktatáspolitikai céljait nem feltétlenül a nehézkessé váló s olykor kontrakarírozó Akadémia keretei között és eszközeivel, hanem közvetlen állami beavatkozással kívánja elérni.

* * *

A Magyar Tudós Társaság megalakulását követően a hosszas megfontolás és gondos szakmai megmértetés után kiválasztott és kinevezett 23 tag között – a „Philosophiai Osztály” négy „rendes” tagjának egyikeként – ott találhatjuk *Szilasy Jánost*, a kor haladó pedagógiai gondolatainak első magyar nyelvű szintézisét nyújtó neveléstani mű szerzőjét, a magyar pedagógiai szaknyelv egyik megalapozóját.¹ Székfoglalóját – „Miként lehetne a nevelést hazánkban előmozdítani és mintegy nemzetiesebbé tenni?” – az 1840-es években több filozófiai tárgyú felolvasása követte. Esztétikai munkájával nyert tiszteleti tagságot *Schedius Lajos*, az 1806-os evangélikus „Ratio” alkotója és az egységes evangélikus iskolarendszer megalapozója, valamint *Briedl* (később: *Beély*) *Fidél* levelező tag, aki az első hazai kiadású egyetemes neveléstörténeti összefoglaló mű szerzője volt, és cikkeiben, könyveiben a reformkori népoktatás aktuális kérdéseivel is foglalkozott.² *Szigethy Wargha János* (levelező tag: 1835) főképpen a tanítóképzés, *Wargha István* (levelező tag: 1840) pedig a kisdedóvás terén alkotott maradandót. Utóbbi – még 1834-ben – a „Mi haszna és befolyása van s lehetne a lélektudománynak mind a felsőbb, mind az alsóbb néposztályok célirányos erkölcsi és polgári nevelésére” című pályamunkájával, amely 1846-ban nyomtatásban is megjelent, akadémiai pályadíjat nyert.³ Ugyancsak pályadíjat nyert – 1845-ben –, bár nem volt tagja az intézménynek, *Beke Kristóf*, az első tanítóképzős tankönyvek jeles szerzője. (Pályaműve: „A lélektudomány viszonya a neveléshez”.)⁴

¹ *Szilasy János* (1795–1859) a szombathelyi teológia, majd a pesti egyetem hittudományi karának tanára. Fő műve – *A nevelés tudománya I–II.* (1827) – jól sikerült szintézise a kor haladó pedagógiai gondolatainak. A magyar pedagógiai szaknyelv megalapozója. 1830-ban lett az MTA rendes tagja.

² *Schedius Lajos* (1768–1847) 1842-ig a pesti egyetem tanára. 1792-től vezetésével készült el az evangélikus iskolák első átfogó tanterve (1806). Fő műve esztétikai tárgyú. *Beély* (*Briedl*) *Fidél* (1807–1863) 1839-ben az MTA levelező tagja.

³ *Szigethy Wargha János* (1804–1875) sárospataki, majd nagykőrösi tanár, a kőrösi tanárképzés megteremtője, számos tanítóképzős tankönyv szerzője. *Wargha István* (1808–1876) a magyar óvodai nevelés egyik úttörője, a tolnai óvóképző intézet igazgatója. Fő műve: *Terv a kisdedóvó intézetek terjesztése iránt a két magyar hazában.* Pest, 1843.

⁴ *Beke Kristóf* (1785–1862) veszprémi árva-házi igazgató, tanár, majd vörösbereinyi plébános. Nevelélméleti és módszertani kézikönyvek szerzője.

A neveléstudomány képviselői voltak még – levelező tagként – az 1830-40-es években *Vandrák András* eperjesi tanár, lélektani, logikai és etikai tankönyvek ismert szerzője (1840-től), *Széchy Ágoston* piarista tanár, az anyanyelvi oktatás (1840-től) és *Győri Sándor*, a matematikatanítás kiváló szakértője (1842-től). *Peregriny Elek*, több neveléstanai tankönyv szerzője 1841-ben, *Horváth József Elek* kaposvári gimnáziumi igazgató 1833-ban lett az akadémia tagja.⁵ *Horváth Cyrill József* elsősorban a nemzeti szellemű irodalomtanítás és más nevelési kérdések tudós szakértőjeként lett levelező (1834-ben), rendes (1836-ban), majd tiszteleti tag (1868-ban).⁶ Hasonlóképpen lett tiszteleti tag 1846-ban *Kis Pál*, a bécsi Theresianum magyar nyelv- és irodalomtanára, az első olyan magyar irodalomtankönyv szerzője, amelyben a kortárs írókat mutatta be.⁷

Ez az impozáns és terjedelmes névsor is azt tanúsítja, hogy a reformkor szellemének megfelelően a nevelésügy méltó és rangos helyet kapott a kor magyar kultúrájának központi intézményében. Külön említést érdemel, hogy az 1840-es években az Akadémia választmányi tagjai között – az intézmény tartalmi és szervezeti továbbfejlesztésének mozgatóiként – már ott találjuk 1848, majd a kiegyezést követő időszak művelődéspolitikájának kimagasló személyiségeit: *Eötvös Józsefet*, *Trefort Ágostont*, *Pauler Tivadart* és *Csengery Antalt*.⁸

Némi szépséghiba, ami a későbbiekhez képest talán említést sem érdemel, hogy e fényes névsorból hiányzik *Tavasi Lajos*, a reformkor és 1848/49 jeles közírója, a Nevelési Emléklapok szerkesztője, a magyar tanítószervezetének fáradhatatlan mozgatója és társa, *Ney Ferenc*, az 1848-ban alakult Magyar Nevelési Társaság elnöke, aki viszont 1858-ban mégiscsak levelező tagja lett az Akadémiának.⁹

A kilenc évi szünet után 1858-ban újra működni kezdő Akadémia tagjai között – mégpedig immár magasabb rangban: rendes és tiszteleti tagként – ismét együtt van a kiegyezést követő korszak kulturális vezérkara: *Pauler*, *Trefort* és *Csengery* mellett *Gönczy Pál*¹⁰ és természetesen – 1856-tól másodelnökként, 1866-tól alelnökként – *Eötvös József*. Így válhatott a Magyar Tudományos Akadémia a modern polgári tudomány- és művelődéspolitikára, a magyarországi modernizáció meghatározó, központi intézményévé. Az abszolutizmus korszakát illetően utalhatunk még arra, hogy az 1858-ban filozófusként rendes taggá választott Erdélyi János székfoglalóját *Apáczai Csere János* „hazai bölcselőnk” írói munkásságáról tartotta.¹¹

Az elmondottak azt tanúsítják, hogy a magyar neveléstudománynak és az oktatásügynek a fénykorát, méltó tudományos elismertségét és támogatottságát ez az első

⁵ *Vandrák András* (1807–1884); *Széchy Ágoston* (1778–1852); *Peregriny Elek* (1812–1886); *Győri Sándor*; *Horváth József Elek* életrajzi adatai ismeretlenek előttünk.

⁶ *Horváth Cyrill József* (1804–1884) Vácott, Szegeden, majd Pesten gimnáziumi, illetve egyetemi tanár.

⁷ *Kis Pál* (1793–1847) – később nagyváradi kanonok. Tanítás-módszertani kézikönyve több nyelven is megjelent.

⁸ *Eötvös József* (1813–1871); *Trefort Ágoston* (1817–1888); *Pauler Tivadar* (1816–1886); *Csengery Antal* (1822–1880).

⁹ *Tavasi Lajos* (1814–1877); *Ney Ferenc* (1814–1889).

¹⁰ *Gönczy Pál* (1817–1892).

¹¹ *Erdélyi János* (1814–1868) költő, író, néphagyomány-kutató.

négy évtized jelentette az Akadémia történetében. A kiegyezést követően – *Eötvös József*, majd *Pauler* halála után – *Trefort* és *Gönczy* személyében az iskolaügy és oktatáspolitikai illusztris vezetői e tekintetben is biztosították a jogfolytonosságot. Hozzájuk csatlakozott 1867-ben – az Akadémia levelező tagjaként – a kiváló művelődéspolitikus és neveléstörténész *Molnár Aladár*, aki filozófiai tárgyú székfoglalóját követően az MTA Történettudományi Bizottsága – személy szerint *Fraknói* – megbízásából készítette el „A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században” című, alapos forráskutatáson alapuló, sajnos torzóban maradt alpművét.¹²

Különös alakja ennek a korszaknak *Lubrich Ágost*, aki az 1868-ban írott „Neveléstudomány” című munkájával 1870-ben elnyerte az Akadémia nagyjutalmát, s egy évvel később levelező taggá választották, de a személyét érő támadások miatt egy év múlva lemondott tagságáról. *Lubrich* volt egyébként a budapesti egyetem pedagógia tanszékének első világi tanára és az első modern hazai neveléstudományi és neveléstörténeti összefoglaló munkák szerzője.¹³

Történészként, de a magyar nevelés- és művelődéstörténetnek is kiemelkedő alkotójaként regisztrálhatjuk az MTA tagjai sorában – az Akadémia tisztviselőjeként is gyors és nagy karriert befutott – *Fraknói Vilmost*,¹⁴ aki alig négy évtized alatt a tudományos előrehaladás szinte minden lépcsőfokát végigjárta (1870: levelező, 1873: rendes, 1892: igazgatótanácsi, 1907: tiszteleti tag; 1879–1889: főtitkár, 1889–1892: másodelnök) és *Békefi Remiget* (levelező: 1896, rendes tag: 1908), aki *Fraknói* munkásságához kapcsolódóan is az 1540 előtti magyar népoktatás, az egyházi iskoláztatás és több protestáns kollégium történetének alapos forrásfeltárára támaszkodó, lelkiismeretes kutatója volt, s 1896–1910 között tucatnyi alapvető egyház- és művelődéstörténeti munkája¹⁵ látott napvilágot.

Trefort halálát követően az Akadémia tagjai között – részben „saját” tudományos joggal, részben pedig már a hivatali rangnak kijáró gesztusból ott sorakoztak a századvég és a századforduló vallás- és közoktatási miniszterei, így *Eötvös Loránd*, *Berzeviczy Albert* és *Wlassics Gyula*, aki haláláig tevékeny tagja és többszörös tisztségviselője volt a tudományos intézménynek.¹⁶ Szorgalmas minisztériumi tisztviselőként, elsősorban kül-

¹² *Molnár Aladár* (1839–1881). Minisztériumi tisztviselőként részt vett a népoktatási törvény előkészítésében.

¹³ *Lubrich Ágost* (1829–1900). Fő művei: *Neveléstudomány I-IV*. Pozsony, 1868, *A nevelés történelme I-III*. Budapest, 1874, 1876.

¹⁴ *Fraknói Vilmos* (1843–1924). Fontosabb neveléstörténeti művei az első fejedelmek korát (1861) és a hazai és a külföldi iskolázás XVI. századi fejlődését dolgozzák fel (1873). Főbb munkái: *A magyar nemzet műveltségi állásának vázlata az első fejedelmek korában és a kereszténység behozatalának története*. Pest, 1861, *A hazai és külföldi iskolázás a XIV. században*. Pest 1873, *Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XV. és XVI. században*. Pest, 1873.

¹⁵ *Békefi Remig* (1858–1924) Főbb munkái: Székesegyházi iskoláink szervezete az Anjou-korban. Budapest, 1897, Oláh Miklós nagyszombati iskolájának szervezete. Budapest 1897, *A közoktatás története Magyarországon. 1000–1869*. Budapest 1898, *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig*. Budapest 1906, *A káptalani iskolák története 1540-ig*. Budapest, 1910.

¹⁶ *Eötvös Loránd* (1848–1919) 1894. július 10. és 1895. január 15. között vallás- és közoktatási miniszter; 1889–1905 az MTA elnöke. *Berzeviczy Albert* (1853–1936); vallás- és közoktatási miniszter (1903–1905); 1905–1936: az MTA elnöke. *Wlassics Gyula* (1852–1937): vallás- és közoktatási miniszter (1895–1903); 1898–1901: az MTA másodelnöke.

földi szakmunkák akadémiai megbízásából végzett fordításaiért választották levelező taggá 1895-ben *Szathmáry Györgyöt*.¹⁷

Ha a korábbi évtizedekben jószerivel alig akadt méltánytalanul mellőzött neveléstudós, például *Tavasi Lajost* említettük, a dualista korszak második felében – mintegy előre jelezve a későbbi korok várható konfliktusait – már rangos szakembereket helyezhetünk a mérleg másik serpenyőjébe. Elsőként *Kármán Mórt*, aki – a herbarti pedagógia magyarországi elterjesztőjeként – nemcsak a századvég hazai közoktatásfejlesztési törekvéseinek volt kiemelkedő képviselője, hanem tanítványai, elsősorban *Waldapfel János* és *Fináczy Ernő* révén nagy hatást gyakorolt a XX. századi magyar neveléstudomány alapvonalának fejlődésére is.¹⁸ A sokoldalú *Waldapfel János* a kármáni örökség közvetlen folytatója volt, de itt említhetjük a herbartianizmussal szembe forduló kolozsvári egyetemi tanárt, *Felméri Lajost* is, akinek neveléstudományi kézikönyve az első modern lélektani megalapozottságú hazai pedagógiai munka, s aki – ilyen értelemben is – a hivatalos, akadémiai rangra emelt budapesti neveléstudományi iskolával (*Fináczy, Kornis*) szembe kerülő kolozsvári-szegedi iskola (*Schneller, Imre Sándor*) megteremtője, sőt – bizonyos tekintetben – akár a hazai reformpedagógia előfutárának is tekinthető.¹⁹

Voltaképpen a dualizmus utolsó másfél évtizedére vagy éppen az utolsó évekre esik *Schneller István* mellett (levelező tag: 1913) *Fináczy Ernő* (levelező tag: 1900, rendes tag: 1914) és *Kornis Gyula* (levelező tag: 1916) akadémiai pályafutásának kezdete is, de érdemi tevékenységük nagyobb részt már a következő, az első világháború utáni korszak része.

* * *

A forradalmakat követő „tisztogatás” közvetlenül nem érintette a neveléstudomány akadémiai képviselőit. *Fináczy Ernő* alapos, tárgyyszerű tanulmányban vontta meg a Tanácsköztársaság közoktatáspolitikájának kritikai mérlegét, alapvető fenntartásai ellenére sem tagadva meg az egységes és következetes koncepciónak kijáró elismerést (*Fináczy, 1919*). A klebelsbergi tudománypolitika közvetett hatása – az Akadémia szerepének fokozatos korlátozása, háttérbe szorítása – azonban súlyos csapást jelentett azokra a tudományterületekre, amelyek a „Gyűjteményegyetem” koncepciójába bevont, stratégiai jelentőségűnek tekintett, tehát támogatott intézmények híján és a korszakban természetes anyagi nehézségek következtében is egyre jobban ellehetetlenültek (*Glatz, 1970*). A pedagógiát is érintő szelekciós–kontraszlekciós folyamatok eredményeképpen létszámában alaposan megfogyatkozott a neveléstudomány akadémiai képviselője és – ennek arányában – súlya is csökkent. A neveléstudomány újabbkori fejlődésének a különböző szellemi-filozófiai irányzatok és gyakorlati műhelyek vonzáskörében kialakuló új, ter-

¹⁷ *Szathmáry György* (1849–1898).

¹⁸ *Kármán Mór* (1843–1915) pesti (budapesti) egyetemi tanár, a gyakorló főgimnázium és a tanárképző intézet megteremtője. Főbb munkái: *Közoktatásügyi tanulmányok*, I–II. Budapest 1906–1911, *Pedagógiai dolgozatok*, I–II. Budapest 1909.

¹⁹ *Waldapfel János* (1866–1935) budapesti gyakorló gimnáziumi tanár, a középiskolai tanárképzés megújítója. *Felméri Lajos* (1840–1894) sárospataki, majd kolozsvári egyetemi tanár (1872–1894). Fő műve: *A neveléstudomány kézikönyve*. Kolozsvár, 1890.

mészertes központjai – vidéki egyetemi tanszékek, tanárképző intézmények, valamint különböző szakmai társaságok és egyesületek stb. – egyre inkább távol kerültek az egyoldalúvá váló és elbürokratizálódó akadémiai élettől.

A húszas évek első felét az előző korszak „nagy öregjeinek” (*Schneller, Fraknoi, Békefi*) mindinkább formálissá váló részvétele jellemezte, még akkor is, ha *Schneller*²⁰ például – talán a sérelmezett szegedi nyugdíjaztatás kompenzációjaképpen is – 1939-ben bekövetkezett haláláig szinte állandóan vállalt kisebb-nagyobb tisztségeket és közszerepléseket, miközben szakirodalmi tevékenységét szinte teljesen beszüntette. *Schneller* sajátos – német protestáns mintákból és hazai hagyományokból ötvöződő – neveléstudományát a „személyiség pedagógiájaként” jellemezte; életműve az első és legteljesebb hazai s nemzetközi összehasonlításban is jelentős személyiségelmélet, ami a nevelésnek és oktatásnak merőben új stratégiáját kínálta (*Tettamanti, 1932; Pukánszky, 1990*).

A közigazgató *Gaál István* néhány művelődéstörténeti tárgyú felolvasásával, publikációjával hívta fel magára a figyelmet, a többi között *Apáczai, Tessedik, Széchenyi* munkásságáról.²¹ *Wlassics* tevékenysége az akadémiai adminisztráció terén kifejtett ügybuzgalmában és az ügyrend körüli fáradozásaiban merült ki.²² Igazi vérfrissítést néhány ekkor még kevésbé ismert szakember – így *Posch Jenő, Dékány István, Székely István*,²³ majd később *Mitrovics Gyula, Bartók György*²⁴ levelező taggá választása sem hozott. Tevékenységük szinte alig követhető nyomon az akadémiai kiadványokban és dokumentumokban, illetve – mint *Dékányé* – más szakterületen bontakozott ki.

Itt említhetjük meg, hogy az Akadémia – a korábbi gyakorlattól eltérően – egyre ritkábban írt ki pedagógiai, igaz, más tárgyú pályázatokat is.²⁵ 1926-ban azonban a naggyűlés két beérkezett pályamű közül 2 millió koronás felemelt jutalmat ítél oda *Barankay Lajos*²⁶ pécsi felsőkereskedelmi iskolai tanárnak „A nemzeti közszellem pedagógiája” című munkájáért. 1929-ben a pedagógiai gyakorlat ösztönzésére két-két 400 pengős, 1930-ban és 1931-ben pedig két-két 500 pengős jutalmat adtak ki kiváló elemi iskolai tanítók munkásságának az elismerésére.

A Magyar Tudományos Akadémián a két világháború között valójában *Fináczy Ernő* és *Kornis Gyula* rendkívül aktív jelenléte biztosította a neveléstudomány – kétségtelenül rangos – képviselését.

Fináczy Ernő akadémiai pályafutása szerteágazó szakmai-közéleti tevékenységével párhuzamosan s mintegy annak betetőzésekképpen teljeseedett ki. A *Molnár Aladár* művét

²⁰ *Schneller István* (1847–1939) eperjesi, pozsonyi, majd kolozsvári – egyetemi – tanár, 1919 után Szegeden folytatta tevékenységét. Fő műve: *Paedagogiai dolgozatok*, I–III. Budapest, 1900–1910.

²¹ *Gaál István* (adatai ismeretlenek)

²² *Wlassics Gyula* (1852–1837), akadémiai tevékenységére vonatkozó adatok: az *Akadémiai Értesítő* 1918., 1926., 1927., 1931–32., 1935. évi kötetében.

²³ *Posch Jenő* (1859–1923) lélektani, *Dékány István* (1886–1965) filozófiai, szociológiai, Székely István főképpen teológiai kérdésekkel foglalkozott.

²⁴ *Mitrovics Gyula* (1871–1965) neveléstudományi és esztétikai tárgyú, *Bartók György* (1882–1970) filozófiai művek szerzője.

²⁵ A pályázatok adatai: az *Akadémiai Értesítő* 1926., 1927., 1931–32. évi kötetiben.

²⁶ *Barankay Lajos* (1882–1965) felsőkereskedelmi iskolai tanár, később előadó a pécsi egyetem bölcsészeti, majd jogi karán. Jelentős neveléstudományi és neveléstörténeti munkásságot fejtett ki.

folytató nagyszabású, kétkötetes neveléstörténeti munkája, „A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában” 1919-ben akadémiai nagyjutalmat kapott. Mint a II. Osztály történettudományi alosztályának osztálytitkára 1926-ban a testület által megválasztott tagja lett az Akadémia igazgatótanácsának, s ezeket a tisztségeket 1935-ig, haláláig folyamatosan és tevékenyen látta el. Az Akadémiai Értesítő adatai szerint igen aktív közszereplője volt az alosztály, a II. Osztály és az igazgatótanács üléseinek szakmai és ügyrendi kérdésekben egyaránt. Rendszeresen felszólalt az Akadémia nagygyűlésein és különböző emlékülésein, így pl. 1926-ban *Apáczairól*, 1930-ban a Népszövetség iskolapolitikájáról tartott előadást.²⁷

Fináczy Ernő 1901-től 1930-ig a budapesti egyetemen a pedagógia nyilvános rendes tanára volt. Rendszeres előadásai, amelyek később részben saját szerkesztésében, részben tanítványai gondozásában könyv formájában is megjelentek, átfogták a pedagógia három nagy ágát: a nevelélméletet, a didaktikát és a neveléstörténetet. 1906 és 1934 között öt kötetben jelentek meg az egyetemes nevelés történetét áttekintő művei. Kulcszerepe volt a magántanári habilitációk megítélésében, a kutatói, tanári utánpótlás nevelésében, pályairányításában. Alapító tagja, 1904-től elnöke, majd 1925-től örökös tiszteletbeli elnöke volt a neveléstudományban növekvő befolyással rendelkező Magyar Paedagógiai Társaságnak, amely a 20-as években egyre inkább a neveléstudományi közélet központi fórumává vált. Évtizedeken át tagja, meghatározó személyisége volt a Közoktatási Tanácsnak, felmérhetetlen befolyást gyakorolt az oktatáspolitikára és az oktatásügy irányítására. (Magyar Pedagógia 1930. 3.–4. sz. *Fináczy*-emlékszám; *Balogh*, 1985; *Mészáros*, 1985; *Horváth*, 1985.)

Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy *Fináczy* kezében nagy szakmai hatalom összpontosult, amelynek szinte maradéktalan érvényesülését vitathatatlan szakmai tekintélye, széles körű elismertsége éppúgy segítette, mint a herbarti hagyományokhoz kötődő, értékörző, ám az újra is nyitott konzervativizmusa, amely a modern pedagógiai törekvések számos értékes elemét is képes volt magába integrálni. Ezzel a szakmai túlsúllyal magyarítható viszont, hogy állandósuló személyes jelenléte a neveléstudomány kulcspozícióban szinte eleve kizárta vagy diplomatikusan leszerelte a lehetséges szakmai vitákat, s – végül – fizikai értelemben is kirekesztette a normatív pedagógiájával ellentétes szakmai törekvések képviselőit a pedagógia hivatalos fórumairól. A neveléstudomány új mozgalmi, a tudományos viták és kompromisszumok ezért a „falakon kívül” zajlottak.

Az MPT élén 1925-ben bekövetkezett váltás, amit *Fináczy* személyes sérelemként élt át és igen nehezen dolgozott fel, jelezte azonban, hogy – bár változatlanul elismert neveléstudós – kultúrpolitikusként egyre jobban visszaszorult a 20-as évek második felében, és átengedni kényszerült a teret a klebelsbergi tudomány- és kultúrpolitika fiatalabb és

²⁷ *Fináczy Ernő* (1860–1935). Jelentősebb munkái: Az újkori nevelés története. Budapest, 1906, A középkori nevelés története Budapest, 1914, A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Budapest, 1919, A renaissance-kori nevelés története. Budapest, 1919, Nevelélméletek a 19. században. Budapest, 1934.

dinamikusabb képviselőjének, *Kornis Gyulának*.²⁸ Kornis elsősorban filozófus, de akadémiai tevékenységének jelentős része neveléstudományi vonatkozású volt.

Kornis tulajdonképpen ugyanazon iskola neveltje. Mesterei közül elsősorban *Kármánt* és *Fináczyt* említhetjük, bár tudósként kétségtelenül felszínesebb, nagyvonalúbb volt náluk. Széles körű érdeklődése és rendkívüli politikai érzékenysége azonban nyitottabbá, rugalmasabbá tették elődeinél. Eklektikus neveléstudományi felfogása megőrizte, tovább vitte a konzervatív katolikus pedagógia filozófiai alapjait, értékelméleti orientációját, de befogadta a modern lélektan eredményeit, sőt az angolszász reformpedagógia számos elemét, mint pl. a tanulói aktivitás, a munkáltatás elvét. Erről tanúskodik székfoglalója, illetve 1917–1919-ben írott műve, „A lelki élet”, amellyel akadémiai elismerést is aratott. Neveléstörténeti munkássága sajátos történeti igazolása a korabeli kultúrpolitika neonacionalista elveinek és törekvéseinek.

Kornis Gyula személyes tanácsadóként, 1927 és 1931 között kultuszminisztériumi államtitkárként és a Közoktatási Tanács ügyvezető elnökeként *Klebensberg* első számú szakértője, iskolaszervezési és tantervi reformjainak kidolgozója és végrehajtója volt. 1926-ban ő vette át *Fináczy* elnöki posztját (1938-ig) a Magyar Paedagógiai Társaságban, majd 1932-ben – rövid időre – egyetemi katedráját is. (1920–1932-ben, illetve 1934-től 1947-ig a budapesti egyetem filozófiatanára volt.) Látványos akadémiai pályafutása is egy sajátos kultúrpolitikai váltógazdaság megnyilvánulása, aminek később ő is vesztese lesz. Az 1926-os közgyűlésen „Magyar közoktatásügyi reformtörekvések száz évvel ezelőtt” címen tartott sikeres előadást. 1928-ban az MTA rendes tagja, 1934-ben itt is szinte *Fináczy* örökébe lépve – igazgatótanácsi tag, s egyben osztályelnök, majd az Akadémia által felállított Filozófiai Bizottság elnöke. 1937-ben az „Államférfi” című könyvéért akadémiai nagydíjat kapott. Az 1930-as évek második felének változó helyzetű, ismét növekvő szerepű Akadémiáján azonban, miként a művelődéspolitikában, már ő is némiképpen háttérbe szorul a korszak – új eszmékkal, új politikai és kulturális programmal fellépő, militáns – főszereplője, *Hóman Bálint* és pretoriánus gárdája mellett (*Glatz*, 1970). *Kornis* későbbi akadémiai pályafutása az 1941-es tiszteleti tagságot és 1944-es német elhurcoltatását követően – paradox módon – 1945-ben éri el tetőpontját, amikor is mintegy nyolc hónapon át egyhangúlag megválasztott elnöke lett a „csonka” Akadémiának, hogy ezután félreállítva és meghurcolva fejezze be emberi tragédiába forduló életpályáját.

A két világháború közötti magyar neveléstudomány megosztottsága, a hivatalos irányvonaltól eltérő, bár többnyire hasonlóképpen konzervatív árnyalatú irányzatainak és modern törekvéseinek kirekesztettsége a hivatalos művelődéspolitikai intézményeiből és fórumairól, így elsősorban a Magyar Tudományos Akadémiáról, évtizedekre szóló, napjainkig kiható, súlyos és kölcsönös traumákat okozó öncsonkítás volt. Félreértések elkerülése végett: nem a neveléstudomány akadémiai vagy bármilyen más központú centralizációját hiányolom, hanem a másság iránti toleranciát. Az egyoldalú német – herbarti – orientáció kizárólagossága, netán az Akadémia erkölcsi-elvi támogató, integráló-koordináló

²⁸ *Kornis Gyula* (1885–1958). Jelentősebb munkái: *Kultúra és politika*. Budapest, 1927, *A magyar művelődés eszményei 1777–1848*. I–II. Budapest, 1927, *Magyarország közoktatásügye az I. világháború után*. Budapest, 1927, *Kultúra és nemzet*. Budapest, 1930.

náló szerepének az elvesztése minden bizonnyal hozzájárult a *Várkonyi Ágnes* által is említett századfordulós „pedagógiai forradalom” lefékeződéséhez, elhalásához (*Várkonyi, 1992*).

A kétségtelenül nagy értékeket képviselő, de kanonizálódott és – szakmai, tudománypolitikai értelemben – hatalmi helyzetbe került herbartianus pedagógiával szemben végeredményben tudományos elismertség és magas rangú tudományos képviselő nélkül maradt a gyermektanulmányozásból kibontakozó magyar reformpedagógia. Tekintélyes, ám az MTA által el nem ismert képviselői közül elsősorban *Nagy László*,²⁹ de *Ranschburg Pál*³⁰ és *Kenyeres Elemér*³¹ nevét is említhetjük, valamint a reformpedagógiai törekvéseket, elsősorban a szegedi Cselekvés Iskoláját támogató, erősítő kiváló nevelépszichológust, *Várkonyi Hildebrand Dezsőt*.³² Hasonló helyzetbe került azonban – nem csupán protestáns gyökerei miatt – a budapestivel mindvégig szemben álló, a kolozsvári-szegedi iskolát képviselő-folytató *Schneller*-tanítvány, *Imre Sándor*, s az eklektikusnak mondott, de a nemzetközi pedagógiai fejlődéstendenciákra érzékenyen figyelő, s azok eredményeit, tanulságait a saját pedagógiai rendszerében szintetizáló *Weszely Ödön*, továbbá a *Schneller István*-i, *Nagy László*-i örökséget folytató, a nevelésügy társadalmi-politikai kérdéseit és a magyar neveléstörténeti hagyományokat, valamint a kortársi törekvéseket egyaránt új szempontok szerint megközelítő *Kemény Gábor*.³³ A XX. századi magyar neveléstudománynak ez az „árnyékkadémia” minden másnál meggyőzőbben bizonyítja, hogy az MTA és a neveléstudomány viszonya a két világháború között milyen messzire került a Magyar Tudós Társaságot életre hívó és a Magyar Tudományos Akadémiát a múlt század második felében felvirágoztató liberális és demokratikus hagyománytól és tudománypolitikai gyakorlattól.

Azt azonban feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy a „hivatalos” magyar neveléstudomány tisztos konzervativizmusa az 1930-as években nyomatékos ellenpontját jelentette a hómáni művelődéspolitikán alapuló szellemi gleichschaltolásnak, a pedagógusok szakmai szuverenitását és az iskolai autonómiát fenyegető tanügyigazgatási-politikai törekvéseknek. Esetenként talán ezért is kerülhetett szembe a megcsontosodott herbarti hagyományok szétzúzása érdekében magával az ördöggel is szövetkezni hajlandó, a *Hóman*-féle tanügyigazgatási reformban ehhez támaszt kereső reformpedagógiai irányzatokkal is, amelyektől egyébként az iskolai viszonyok szétzilálódását, a pedagógiai anarchia eluralkodását féltette (*Simon, 1989*).

Ennek a tragikus konfliktushelyzetnek nem kevésbé tragikus – magányos – hőseként regisztrálhatjuk korszakunk vége felé az Akadémia tagjai sorában az 1939-ben nagy szavazattöbbséggel levelező tagnak megválasztott *Prohászka Lajost*,³⁴ aki 1941-ben „A

²⁹ *Nagy László* (1857–1931).

³⁰ *Ranschburg Pál* (1870–1945).

³¹ *Kenyeres Elemér* (1891–1933).

³² *Várkonyi Hildebrand Dezső* (1888–1972).

³³ *Imre Sándor* (1877–1945), *Weszely Ödön* (1867–1935), *Kemény Gábor* (1883–1948).

³⁴ *Prohászka Lajos* (1897–1963). Jelentősek kultúrfilozófiai és oktatáselméleti munkái. *Pedagógia mint kultúrfilozófia*. Budapest, 1927, *A vándor és a bujdosó*. Budapest, 1936, *Az oktatás elmélete*. Budapest, 1937.

platonista Cicero” címen tartotta meg – *Kornis Gyula* által köszöntve és méltatva – székfoglalóját. *Prohászka* a humanista magyar neveléstudomány kevéssé ismert, s oly gyakran – politikailag és szaktudományi megközelítésben egyaránt – félreértelmezett, hamisan interpretált, Thomas Mann-i alakja, „fehérek közt egy európai”. Kultúrfilozófiai fogantatású pedagógiájának, a kultúrpedagógiának kétségtelenül arisztokratikusnak tűnő gondolatai az emberiség és a nemzet klasszikus értékeinek és hagyományainak védelmében, a minden szélsőség ellen tiltakozó humanizmus szellemében fogantak. *Prohászka* a pedagógiának önmagát és tudományát a szó fizikai értelmében túlélő klasszikusa volt. Tíz éven át (1939-1949) a Magyar Pedagógiai Társaság elnöke és az MTA levelező tagja. 1949-es kizárásával a magyar neveléstudomány utolsó képviselője távozott az intézmény tagjainak sorából (*Faludi*, 1963; *Tőkéczy*, 1989).

* * *

A záró rész sommásra fogható: 1949 óta nincs képviselője az Akadémiának a neveléstudománynak. Nem feladatomban most ennek okait kutatni. Ám ebben minden bizonnyal szerepe lehetett, szerepe volt az itt bemutatott, két világháború közötti előzményeknek, a hatalmi helyzetből eredő kizárólagosságnak, a diszkriminációnak s az egymást kölcsönösen lejárató szakmai beháborúknak; később pedig a „polgári” pedagógiai irányzatok egyöntetű vulgármaterialista elutasításának, majd durva megsemmisítésének s nyilvánvalóan még más objektív és szubjektív tényezőknek is. Talán ez az egyik lehetséges oka és magyarázata a közelmúltbeli magyar neveléstudomány, mindenféle jelzője ellenére is herbarti reminiscenciákat őrző, reformpedagógia-ellenes, konzervatív provincializmusának, mi több, iskola- és nevelésügyünk krónikusan súlyos közállapotainak.

Ezen a ponton – emléke előtt is tisztelegve – *Kiss Árpád*³⁵ nevét szeretném még megemlíteni, aki véleményem szerint szerencsésebb helyzetben és egy valóban demokratikus MTA tagjaként szakmánk méltó reprezentánsa lehetett volna a tudós társaságban.

A „pedagógiátlanított” Akadémia súlyos és sajnálatos tényét az sem feledtetheti, hogy 1951-ben létrejött s – változó számú, intenzitású és eredményességű albizottságai-val kiegészülve – azóta is tevékenykedik az MTA Pedagógiai Bizottsága, illetve 1972-ben megalakult a kérész életű Pedagógiai Kutatócsoport (*Balogh*, 1992). Végezetül nem hagyhatjuk említés nélkül az MTA 1973–76 között működött Elnökségi Közoktatási Bizottságának a tevékenységét sem, amely ma is sok tanulsággal és természetesen kellő kritikával forgatható állásfoglalást és ajánlást tett közzé a távlati műveltség tartalmára és az iskolai nevelőtevékenység fejlesztésére vonatkozóan, törlesztve valamit ezáltal az intézménynek a nevelés tudományával és a nevelés gyakorlatával szemben az elmúlt ötven, de még inkább az utolsó 70–80 év alatt felhalmozódott adósságából. (MTA, 1976) A tartozás azonban tetemes. Mint ahogy – változatlanul – adósságként könyvelhetjük el az itt vázolt témakör további, tudományos alaposabb kutatását is.

³⁵ *Kiss Árpád* (1907–1979). Főbb művei: Az emberi felszabadulás útja. Budapest, 1945, Nevelés és neveléstudomány. Budapest, 1948, Az új nevelés kérdései. Budapest, 1948, A tanulás programozása. Budapest, 1973.

Az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának tudományos ülészakán 1992. május 6-án elhangzott előadás némileg bővített és szerkesztett változata.

Irodalom

- Balogh László (1985): Fináczy Ernő munkásságának főbb jellemzői. *Pedagógiai Szemle*, **35.** 9. sz. 863–877.
- Balogh László (1992): Kéziratosszefoglaló az MTA Pedagógiai Bizottsága részére.
- Faludi Szilárd (1963): Prohászka Lajos. *Köznevelés*, **19.** 13–14. sz. 426.
- Fináczy Ernő (1919): Négy hónap a magyar közoktatás történetéből. *Magyar Paedagógia*, **28.** 92–114.
- Glatz Ferenc (1970): Az Akadémia két világháború közötti történetéhez. *Magyar Tudomány*, Új folyam, **15.** 4. sz. 873–880.
- Glatz Ferenc (1988): *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Glatz Ferenc (1992): *Tudománypolitika és Akadémia a két világháború között*. Az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztálya tudományos ülése, 1992. május 6. Budapest.
- Horváth Márton (1985): Fináczy Ernő és a Magyar Paedagógiai Társaság. *Pedagógiai Szemle*, **35.** 9. sz. 894–901.
- Jóború Magda (1972): *A köznevelés a Horthy-korszakban. (Alsó- és középfokú oktatás)*. Kossuth – Tankönyvkiadó, Budapest.
- Juhász Gyula (1983): *Uralkodó eszmék Magyarországon. 1939–1944*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Köte Sándor (1975): *Közoktatás és pedagógia az abszolútizmus és a dualizmus korában. 1849–1918*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Lackó Miklós (1975): *Válságok, választások*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Lackó Miklós (1984, szerk.): *A két világháború közötti Magyarország*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Lackó Miklós (1988): *Korszellem és tudomány*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Mészáros István (1985): Fináczy Ernő a neveléstörténet-író. *Pedagógiai Szemle*, **35.** 9. sz. 878–882.
- MTA (1976): *A Magyar Tudományos Akadémia állásfoglalásai és ajánlásai a távlati műveltség tartalmára és az iskolai nevelőtevékenység fejlesztésére*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Nagy Péter Tibor (1992): *A magyar oktatás második államosítása*. Educatio Kiadó, Budapest.
- Pach Zsigmond Pál (1975, szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pukánszky Béla (1990): *Schneller István*. OPKM, Budapest.
- Simon Gyula (1989): A magyar neveléstudomány néhány sajátossága a két világháború között. *Módszertani Közlemények*, **29.** 2–3. sz. 117–121., 187–191.
- Szilasy János (1827): *A nevelés tudománya I–II*. Buda.
- Tettamanti Béla (1932): *A személyiség nevelésének mai elmélete*. Szeged.
- Tökécszi László (1989): *Prohászka Lajos*. OPKM Budapest.
- Várkonyi Ágnes (1992): *Tudomány és polgárosodás*. Előadás az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztálya tudományos ülésén, 1992. május 6. Budapest.

Kelemen Elemér

ABSTRACT

ELEMÉR KELEMEN: THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES AND THE EDUCATIONAL SCIENCES IN HUNGARY

This essay is a version of a lecture which was held on May, 6. in 1992 at the Departments of Philosophy and History of the Hungarian Academy of Sciences as a part of a scientific session dealing with the relationship of the Academy of Sciences and social sciences between the two World Wars. The introductory deals with the preceding events of the life of the Academy of Sciences from the founding of it in 1825 till 1919. It can be stated that nearly all the representatives of Hungarian pedagogy and cultural policy were the members of the institute. Eötvös, József (who promoted public education and modern research policy) and his colleagues, then his followers took a prominent part in leading the Academy from the middle of the century. In this way the Hungarian Academy of Sciences had an enormous influence on the development of the national pedagogy and on the policy of education. After World War, I. there were fundamental changes. First of all the great generation of the previous age became old or they withdrew from academic life. Also the tendency which started at the beginning of the 1880s got stronger that more and more representatives of the Hungarian pedagogy got excluded from the Academy mostly because of reasons of origin and because of ideological and political reasons. In the 1920s and 1930s Finánczy, Ernő who was at the same time the representative of the official opinion about education and was a powerful Herbartian scientist of education then his successor Kornis, Gyula represented nearly exclusively the science of education. Opposing them – „outside the walls” – nearly a shadow Academy was formed by the opposing trends of the official science of education e. g. among them there were significant personalities from the followers of reform pedagogy. This discrimination and one-sidedness had very serious consequences severely affecting the development of the Hungarian science of pedagogy until nowadays. The horizons of the development narrowed and its conservative tendencies became stronger. It is true though that this conservatism preserved valuable traditions and it turned against the totalitarian ideological and political aspirations of the age. The concluding part discusses the accomplishment of this dubious state after World War, II. The result of it was that the science of pedagogy remained without high position, academical representation while its conservative and provincial characteristics are broadening.

MAGYAR PEDAGÓGIA 92. Number 2. 119–130. (1992)

Levelezési cím / Address for correspondence: Kelemen Elemér, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, H–1055 Budapest, Honvéd utca 19.